

Jerzy Duma

ELEMENTY OBCE W HYDRONIMII POMORZA SZCZECIŃSKIEGO

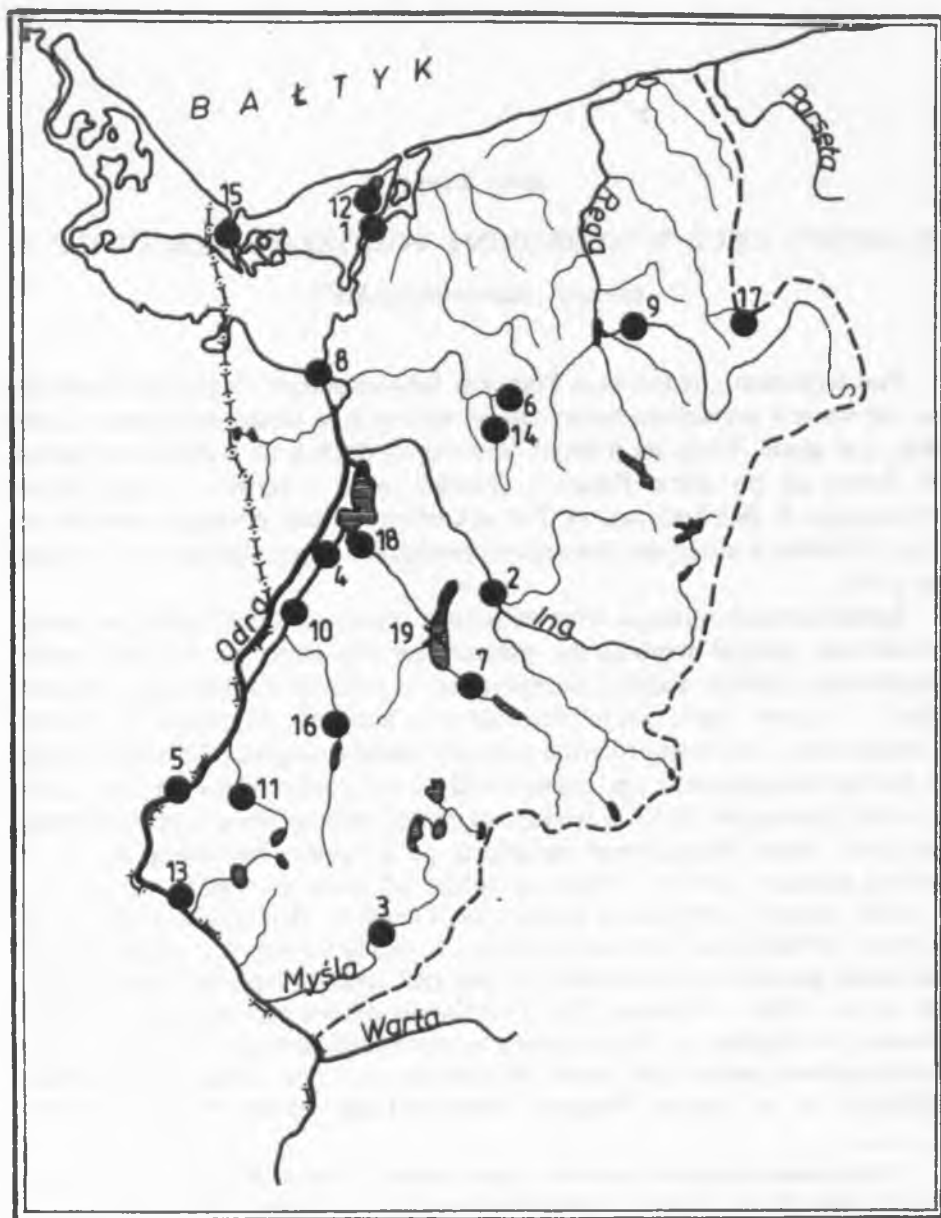
(nazwy „staroeuropejskie”)

Pod terminem „hydronimia Pomorza Szczecińskiego” kryją się współczesne i używane w przeszłości nazwy rzek skupionych na obszarze dorzecza dolnej Odry (od ujścia Warty na północ) oraz nazwy dopływów Bałtyku na wschód od Świny aż po ujście Parsęty¹. (Nazwy jezior i stawów z tego terenu opracowuje A. Belchnerowska). Tak zakreślony obszar dorzecza pokrywa się w przybliżeniu z zasięgiem dawnego województwa szczecińskiego, zob. mapa na s. 68.

Sprecyzowania wymaga również termin „elementy obce”. Jeżeli za punkt odniesienia przyjąć współczesną polszczyznę lub istniejące na tym terenie współczesne polskie dialekty mieszane, to w różnym stopniu będą dla nich obce: 1. nazwy rzek, które dziś skłonni jesteśmy wyjaśniać w oparciu o zestawienie z rdzeniami różnych wyrazów indoeuropejskich (lub rekonstrukcji praindoeuropejskich), np. nazwa rzeki (n. rz.) *Raduń*, *Rega* itp., por. niżej; 2. nazwy niemieckie, które w większości zostały spolonizowane przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowych działającą po II wojnie światowej, np. n. rz. według zapisu z 1270 r.: *Nifloza* (zapewne od niem. *ni-* <germ. *neu-* ‘nowy’ i *Flösse* ‘splaw’), zmieniona później na *Liebelose*, dziś *Liwia Łuża*, n. rz. z 1922 r.: *Möhle Fleet*, dziś *Lubianka* itp.; 3. najbliższe współczesnej polszczyźnie dawne pomorskie (słowiańskie) nazwy rzek znane z zapisów historycznych, np. n. rz. z 1268 r. *Wolsiza*, 1308 r. *Wilsenitz* rekonstruowana jako **Olbśica* (**-enica*) ze względu na częste zmiany w grafii nagłosowego **o-* (**wo-*) w *wi-*. Dziś urzędowa nazwa rzeki brzmi *Wolczenica*, co o tyle wydaje się ustaleniem błędnym, że na terenie Pomorza Szczecińskiego dawne **l’* > *ou*². Nazwy

¹ Prezentowane hydronimy pochodzą z opracowania: J. Duma, *Zuflüsse zur unteren Oder und zur Ostsee bis zur Persante. Hydronymia Europaea*, t. 4, Stuttgart 1988.

² Zob. H. Pustoła-Ryżko, E. Rzetelska-Feleszko, *Najstarsze zmiany fonetyczne w dawnych dialektach Pomorza Szczecińskiego*, [w:] *Studia linguistica memoriae Zdisłai Stieber dedicata*, Wrocław 1983, s. 50.

słowiańskie z tego terenu różnią się od współczesnej polszczyzny głównie rozwojem fonetycznym, np. przejściem **tārt* ≥ *tart* por. n. m. *Stargard Szczeciński*, brakiem afryktywizacji *t'*, *d'*, brakiem przegłosu **eT* w *'oT* i wielu

innymi cechami fonetycznymi³. Oddzielną grupę nazw rzecznych odczuwanych jako obce stanowią nazwy niejasne na tym etapie badań hydronimicznych, por. n. rz. *Larpe*, *Szorp* notowane w XIX w. przez *Słownik geograficzny*⁴ lub zapisana w XIII w. n. rz. *Isinger*. Hydronimy te pozostają zwykle na uboczu wszelkich klasyfikacji i rozważań.

Poważne trudności sprawia także możliwość interpretowania nazw rzek „staroeuropejskich” jako nazw słowiańskich na podstawie podobnego brzmienia do poszczególnych słowiańskich appellatiwów. W ten sposób n. rz. *Dziwna* wywodzić można od pie. rdzenia **dei-/dī* ‘światło, bóstwo’, por. słow. **dъ-nъ* ‘dzień’ lub od słowiańskiego przymiotnika **divъna* ‘dzika’; n. rz. *Świna* od pie. **Suu-einā* (o obocznym rdzeniu tkwiącym w n. rz. *Sawa*: **sey-/sou-* ‘wilgoć, deszcz, płynąć’⁵ lub od słow. appell. *świnia* itp. Zachodzi też niebezpieczeństwo odwrotne – tłumaczenia nazw słowiańskich jako „staroeuropejskich”. W tych wypadkach rozstrzygać muszą analogie do innych nazw przedśłowiańskich lub słowiańskich a także ustalenia z dziedziny historii osadnictwa danego obszaru.

Zachodzące w średniowieczu na terenie Pomorza Szczecińskiego zmiany w nazewnictwie wywołane germanizacją ludności słowiańskiej, jak też procesy polonizacji tego nazewnictwa po drugiej wojnie światowej, są na ogół dobrze znane. Dlatego z różnych typów obcych nazw rzek najbardziej interesujące są, moim zdaniem, nazwy przedśłowiańskie i przedgermańskie. Spośród istniejących różnorodnych objaśnień etymologicznych nazw rzek Pomorza Szczecińskiego⁶ jednostronnie wybrane zostały te z nich, które wskazują na „staroeuropejskie” pochodzenie hydronimu. Takie podejście może okazać się właściwe nie tylko ze względu na najnowsze interpretacje polskich nazw rzecznych⁷, lecz również ze względu na wyniki prowadzonych ostatnio badań archeologicznych (patrz mapa).

³ Tamże.

⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski (i in.), t. 1–15, Warszawa 1880–1902.

⁵ W. P. Schmid, *Der Begriff „Alteuropa“ und die Gewässernamen in Polen*, „Onomastica” 1982, 27, s. 55–69; J. Rieger, *Gewässernamen im Flussgebiet des Wisłok*, *Hydronymia Europaea*, t. 3, Stuttgart 1988, s. 70.

⁶ Inne objaśnienia etymologiczne różnych autorów podane są pod odpowiednimi hasłami w pozycji wskazanej przyp. 1.

⁷ Por. np. nowsze ujęcia interpretacyjne nazw rzek w pozycji: H. Górniewicz, *Gewässernamen im Flussgebiet der unteren Weichsel*, *Hydronymia Europaea*, t. 1, Stuttgart 1985 i n. rz. tego rejonu w publikacji wcześniejszej: E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*, Wrocław 1977; np. n. rz. *Kłodawa* (od słow. *kłoda* lub w związku z pruskimi n. m. *Kalden*, por. też dopływ *Menu Kalda* – H. Krahe, *Unsere ältesten Flussnamen*, Wiesbaden 1964, s. 25). Podobne różnice interpretacyjne zauważyć można w recenzji V. E. Orla, *Iz etimologičeskich nabljudenij nad gidronimami bassejna Varty*, „Onomastica” 1989, 33, s. 109–121, np. n. rz. *Barbarka*, *Butra* i in.

Na załączonej mapie zastosowano uproszczone oznaczenie punktowe staroeuropejskich hydronimów polegające na arbitralnym lokowaniu punktu w środkowym biegu rzeki, choć pierwotnie sama nazwa zachować się mogła na różnych jej odcinkach (wyjątek stanowi Odra lokalizowana jako punkt w środku dolnego biegu).

Cyfry na mapie oznaczają następujące nazwy rzek:

1. *Dziwna* (zapis z 1243 r. *Dyuennow*) – jeśli od pie. rdzenia **dei-/dī-* ‘światło, bóstwo’ lub pie. **deis-/dī-* ‘kotłować się’ – o wodzie Pokorny 183, 187⁸, por. n. jez. *Dywickie: *Deiw-it-ē*⁹ na Mazurach. (Sufiks **-ov-* wskazuje na wtórne przeniesienie n. m. *Dziwnów* na n. rz.).

2. *Ina* (1220 *Yna*) – jeśli od rdzenia **in-* ‘źródło’, por. bałtyckie n. rz. *Inus*, *Inoč*¹⁰.

3. *Myśla* (1232 *Mizla*) – jeśli od pie. **mūs-/meus-* ‘mech’ też ‘trzęsawisko’ Pokorny 742.

4. *Obnica* (1944 *Wobenitz*, *Wobnitz*) – jeśli od pie. **ob-* ‘woda, rzeka’¹¹ (ze słów. suf. **-bnica*).

5. *Odra* (948 *Odera*) – jeśli od rzadkiego pie. **ādu-* ‘rzeka’¹² Pokorny 4. (Pominięte zostały antyczne nazwy rzeki).

6. *Pilesza* (1269 *Pilezsa*, 1930 *Pileschen Bach*) – jeśli od bałtyckiego rdzenia **pil-* (pie. **pel-* ‘płynąć’ Pokorny 798), por. n. rz. *Pilica* (dawniej *Pilca* i n.t. *Zapilcze*)¹³.

7. *Plonia* (1176 *Plona*) – jeśli od pie. **pol-* ‘równy’ Pokorny 806. Inne nawiązania pie. wskazał J. Udolph¹⁴.

8. *Raduń* (1272 *Rodun*) – jeśli od pie. **red-/rod-* ‘skrobać, ryc’ Pokorny 854.

9. *Rega* (1170 *Regam*) – jeśli od pie. **reġ-* ‘wilgoć’ Pokorny 857.

10. *Regalica* (1212 *Regala*, 1226 *Regetam*, 1242 *Regatla*, 1254 *Regelitz*, 1283 *Regata*, *Regeliz* itd.) – jw. (suf. **-al-* i **-at-*, później kontaminowany? **-atl-* zastąpiony słów. suf. **-ica*).

11. *Rurzyca* (1235 *Roreke*, *Rurika*) – jeśli od pie. **reu-/ru-* ‘zrywać, ryc’ Pokorny 868.

⁸ J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1–2, Bern 1959–1969.

⁹ M. Biolik, *Hydronimia dorzecza Pregoly z terenu Polski*, Olsztyn 1987, s. 302.

¹⁰ V. N. Toporov, *Prusskij jazyk*, t. 1 i n., Moskwa 1975 i n. (zob. t. 1, s. 57 i n., t. 3, s. 49–52).

¹¹ Por. n. rz. **Obica*: I. Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln-Wien 1975, s. 76; oraz n. rz. *Obawa* w *Słowniku geograficznym*...

¹² Za J. Udolphem, *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie* (praca habilitacyjna), Göttingen 1988, s. 204.

¹³ J. Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948, s. 301.

¹⁴ J. Udolph o rdzeniu **pel-/pol-* w znaczeniu ‘płynąć, łąć’ zamieścił uwagi w „*Zeitschrift für Ostforschung*” 1981, 30, s. 92.

12. 1324 *Salmarke* – jeśli w pierwszej części pie. **salō* ‘falować’ – o morzu, por. stprus. *salus* ‘deszczowy potok’ Pokorny 878.

13. *Slubia* (1589 *Schlaube*) – jeśli od pie. **sleub(h)* – ‘ślizgać się’ Pokorny 963.

14. *Stepnica* (1258 *Stubenitze*, 1269 *Stepniza*) – jeśli od rdzenia **steb-/stob-*, por. prus. *stabis* ‘kamień’. Hydronimy z tym rdzeniem najliczniej występują w północnej, a zwłaszcza północno-wschodniej Polsce¹⁵.

15. *Świna* (1182 *Szwvine*, 1186 *Zwina*) – jeśli do pie. **suu-/seu-/sou-* ‘wilgoć, deszcz, płynąć’¹⁶ (suf. **-ein-a*).

16. *Tywa* (1212 *Tyua*) – jeśli od pie. **tū-* jak w słow. **tymeno* ‘bagno’¹⁷.

17. 1564 *Vidante* – jeśli od pie. **ueid-* ‘kręcić się, wić się’ Pokorny 1124.

18. 1218–33 *Zani* – jeśli od rdzenia pie. **senā-/snā-* ‘prąd wody’¹⁸.

Niektóre nazwy rzek mają bogatą dokumentację źródłową, której tylko wybór podany został w nawiasach po formie hasłowej. Inne zaś, jak np. *Zani*, *Vidante* tylko raz zostały zapisane w dokumentach i nie dotarły do nas w późniejszych przekazach.

Oprócz wymienionych nazw rzek należy zwrócić uwagę na nazwę jeziora *Miedwie* (1220 *stagnum Meduvī*) łączoną z pie. rdzeniem **medhjo-/medhu-* ‘środkowy’ Pokorny 706–7. Na mapce jezioro zaznaczone zostało krzyżykiem z numerem 19.

W prezentowanym zestawieniu nazw „staroeuropejskich” nie wydzielono hipotetycznych nazw staropruskich.

Zwykle nazwy staroeuropejskie noszą rzeki duże i średnie, bardzo rzadko natomiast małe. Ponieważ na terenie Pomorza Szczecińskiego Odra przyjmuje z prawej strony wiele rzek małych i średnich zrozumiałym jest, że staroeuropejskie hydronimy tu właśnie się grupują. (Dopływów lewobrzeżnych jest mniej i nie są to rzeki duże. Szczegółowych porównań można będzie dokonać po opracowaniu w Niemczech hydronimii terenów przyległych do dorzecza dolnej Odry).

Mimo przyjętej schematycznej lokalizacji i wskazanych wyżej uwarunkowań geograficznych zauważyć można pewną zgodność w skupieniu nazw staroeuropejskich z ustalonymi przez archeologów zagęszczeniami osadnictwa przedślawiańskiego¹⁹ i od VII w. n. e. już zapewne słowiańskiego²⁰. Zarówno ludność

¹⁵ J. Nalepa, *Słowiańszczyzna północno-zachodnia. Podstawy jedności i rozpad*, Poznań 1968, s. 88–95. Inaczej n. rz. *Stobnica* (od *stopa*) wywodzi Rieger, *op. cit.*, s. 75–76; por. M. Vasmer, *REW*, t. 3, s. 19.

¹⁶ Schmid, *op. cit.*, s. 55–69; Rieger, *op. cit.*, s. 70.

¹⁷ Za J. Udolphem, zob. *Beiträge zur Namenforschung*, „Neue Folge” 1981, 16, s. 431 i n.

¹⁸ Rozwadowski, *op. cit.*, s. 189.

¹⁹ J. Ostojka-Zagórski, *Przemiany osadnicze, demograficzne i gospodarcze w okresie halsztackim na Pomorzu*, Wrocław 1982, s. 103–104 oraz mapa 1. (Właściwy okres halsztacki C, D obejmuje lata ok. 750–400 p.n.e.).

²⁰ W. Łosiński, *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI–X wiek)*, Wrocław 1982, s. 31–32 i s. 44 (mapka).

pierwotna jak i napływowa zasiedlała głównie ujście Odry i Dziwny, okolice jezior Miedwie oraz – w rozproszeniu – słabo zalesione obszary w dolinach rzek i jezior²¹. Występowanie na Pomorzu Szczecińskim przedślawiańskich i przedgermańskich nazw rzek może wskazywać na pewną ciągłość tradycji nazewnictwa wynikającą z kontaktów napływowej ludności z ludnością osiadłą. Tradycja ta musiała istnieć mimo znacznego, trwającego ponad wiek wyludnienia związanego z „załamaniem się cyklu kulturowego”²² ludności tzw. późnych wpływów rzymskich około pierwszej połowy VI w. n. e. Staroeuropejskie nazwy rzek ulegały niekiedy sławizacji (np. n. rz. **Regala*/**Regata* zmienia suf. *-al-, *-at- na *-ica: już w 1254 r. zapis *Regelitz*), zaś później germanizacji – zgodnie ze zmianami etnicznymi i językowymi zachodzącymi w średniowieczu na obszarze Pomorza Szczecińskiego. W formie zesławizowanej i później zgermanizowanej mogła przetrwać zapisana dopiero na mapach w 1944 r. n. rz. *Obnica* (nr 4), choć nie można zupełnie wykluczyć skrócenia czy przekształcenia tego hydronimu w procesie germanizacji jakiejś nazwy czysto słowiańskiej.

Chociaż komentarz etymologiczny prezentowanych wyżej hydronimów jest jednostronny a lokalizacja przybliżona, warto będzie jednak w przyszłości porównać sporządzone w podobny sposób rozmieszczenie nazw rzek i jezior pochodzenia przedślawiańskiego innych części Pomorza²³ ze skupiskami ludności przedślawiańskiej i słowiańskiej, które ustalane są przez archeologów dla całego tego regionu. Zadanie to wykracza jednak poza wyznaczony tytułem zakres tego artykułu.

Jerzy Duma

ELEMENTS ÉTRANGERS DANS L'HYDRONIMIE DE POMORZE SZCZECIŃSKIE

(noms anciens-européens)

Parmi tous les noms étrangers existant dans de différentes époques historiques à Pomorze Szczecińskie, j'ai choisi ceux qui sont les plus anciens, c'est à dire ceux qui ne viennent pas des langues slaves et germaniques. On peut associer ces noms étrangers avec les différentes racines des mots indo-européens. La carte ci-jointe montre, d'une manière schématique, le placement des hydronymes se groupant surtout dans les endroits de l'ancienne colonisation des peuples non slaves et (à partir du VII s.) des slaves.

²¹ Por. też K. Ślaski, *Zasięg lasów Pomorza w dobie historycznej – mapa*, „Przegląd Zachodni” 1951, 7, 5-6.

²² Łosiński, *op. cit.*, s. 31-32.

²³ Materiał hydronimiczny do Pomorza Środkowego i Gdańskiego zawierają dwa pierwsze tomy serii *Hydronymia Europaea* autorstwa H. Górnowicza i E. Rzetelskiej-Feleszko wydane w Stuttgarcie 1985 i 1987.